

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ: АНАЛІЗ ВЗАЄМОВПЛИВУ

Досліджено вплив цифровізації на відносини між державою та суспільством. Цифровізація визначена рушійною силою переосмислення суспільного договору, який за демократичного режиму є втіленням ідеї партнерства держави та громадян. Констатовано, що: 1) цифровізація має потенціал виступити важливим інструментом переосмислення суспільного договору; 2) зміни у взаєминах держави та громадян потребують сучасних цифрових рішень для прозорості, швидкості взаємодій та прийняття рішень.

Ключові слова: цифровізація, цифрова трансформація, суспільний договір, електронне урядування, політичний режим, демократизація.

Khoma Nataliia. Digital transformation and rethinking the social contract: analysis of mutual influence

The impact of digitalization on the relationship between the state and society has been studied. Digitalization has been identified as the driving force behind rethinking the social contract, which, in a democratic regime, embodies the idea of a partnership between the state and its citizens. The author states the following: First, digitalization has the potential to be a key tool for rethinking the social contract. Second, changes in the relationship between the state and citizens require modern digital solutions for transparency, speed of interaction, and decision-making.

Key words: digitalization, digital transformation, social contract, e-government, political regime, democratization.

Вступ. Цифровізація є глобальним метатрендом, який не лише спричиняє фундаментальні технологічні зміни [1], але й має далекосяжні соціально-політичні наслідки. Нові форми соціальної організації через цифрове управління уже є очевидними. Особливо такі процеси прискорилися після пандемії COVID-19 через чис-

ленні обмеження, дистанціювання [2]. Водночас загальний вплив цифровізації на взаємини держави та суспільства є менш помітний і потребує з'ясування, зокрема й в контексті проблеми переосмислення суспільного договору з огляду на динамічні процеси останніх років.

За нашою гіпотезою, цифровізація здатна сприяти переосмисленню суспільного договору як формальної чи неформальної домовленості (згоди) про розподіл обов'язків і прав між державою й суспільством. Це припущення потребує перевірки (верифікація гіпотези), щоб сформулювати розуміння наступних тез:

1) цифровізація є однією з рушійних сил трансформації суспільних договорів сучасних демократичних держав. Змінюються форми взаємодії між державою і громадянином, а відтак – і баланс відповідальності. Громадяни очікують від держави у її діяльності більшої прозорості, ефективності, підзвітності, дебіюрократизації і т. ін., а держава – можливості ефективно збирати та аналізувати дані, керувати ресурсами, тобто – підвищувати загалом свою ефективність і т. ін.;

2) розуміння багатьма демократичними державами необхідності оновлення суспільного договору з огляду на нові виклики сприяє розгляду цифровізації як ключового інструмента для побудови відкритих, прозорих і підзвітних взаємин із громадянами. Низка викликів поставили під сумнів старі моделі взаємодії між державою і громадянами;

3) усвідомлення спільнотами демократичних держав, з одного боку, потреби оновлення суспільного договору, а з іншого – цінності цифрових технологій, стимулює інтерес громадян до інтеграції цифрових інновацій у взаємодії громадськістю та державою.

Мета статті – з'ясувати, як цифрова трансформація впливає на перегляд сучасними демократичними державами суспільного договору, і навпаки – як суспільний договір може бути переосмислений у відповідь на процеси цифрової трансформації.

Стан розробки проблеми. Наявні дослідження з питань цифровізації нечасто розглядають відносини між державою та суспільством, а також не надають концептуальної основи для вивчення їхніх складних причинно-наслідкових взаємодій. Аналізи питань цифровізації та управління зазвичай зосереджені на технократичних аспектах, що стосуються управління та адміністрування, а в

деяких випадках також пов'язують аналіз послуг електронного управління з їхнім впливом на політичні настрої [3]. Також низка дослідників вивчали вплив цифровізації на демократичне управління [4]. Відзначена фундаментальна роль довіри громадян до державних інституцій для формування довіри до інструментів електронного урядування [5]. Дослідники вказали на проблему посилення нагляду та контролю держави щодо суспільства у цифрову епоху [6; 7].

Хоч історіографія проблематики політичного виміру цифрової трансформації є доволі обширною та багатоаспектною, але вона практично не розглядає, як цифровізація пов'язана з переосмисленням суспільного договору. При цьому наявне розуміння того, що цифровізація торкається усіх сфер життєдіяльності, глибоко змінює структуру суспільства, ролі інституцій, механізми взаємодії між громадянами та державою, що може мати наслідком **переосмислення суспільного договору**.

Одним з нечисельних досліджень, де розкривається багатоаспектний вплив цифровізації на відносини між державою та суспільством крізь призму концепції суспільного договору, є дослідження німецьких учених Т. Зінтл і А. Удре [8]. В основу дослідження було покладено кейси держав Близького Сходу та Північної Африки, які за своїми політичними режимами є авторитарними. Втім, певні висновки Т. Зінтл і А. Удре цінні й для оцінки демократичних політичних систем.

В іншій публікації [9] згадані вище німецькі дослідниці, а також їх колеги М. Лоу, А. Ель-Хаддад і М. Фернесс, поставили питання: коли, чому і як змінюються суспільні договори. У їх дослідженні визначаються кілька груп чинників, які можуть спонукати до зміни суспільного договору з числа поступових або ж раптових подій (неочікуваний тригер).

Методи дослідження. Дослідження проведене на основі методології неінституціоналізму. Цей підхід дозволяє з'ясувати трансформацію тих чи інших інститутів (держави – зокрема) у нових умовах, зокрема – під впливом цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Суспільні договори, тобто очікування та взаємні зобов'язання урядів та населення, а також між різними соціальними групами, укладаються в різних країнах шляхом переосмислення прав та обов'язків у відносинах між держа-

вою та суспільством [10]. Суспільний договір виступає свого роду формальною чи неформальною домовленістю («згодою») про розподіл прав і обов'язків між державою й суспільством. Прийняття нового або ж перегляд старого суспільного договору передбачає вироблення, погодження правил гри, за яких захищено ключові права і свободи, а також кожна сторона розуміє свою роль, права, відповідальність. Сучасні суспільні договори у справді демократичних державах ставлять у центр ідею партнерства, коли влада та громадяни визнають свою взаємоу залежність і взаємну відповідальність, чітко визначені їхні права та обов'язки один щодо одного. Щоб суспільний договір як свого роду доктрина партнерства був схвалений та реалізовувався, потрібна система заходів, спрямована на утвердження верховенства права, інституційні реформи, широка громадська участь та діалог, розвиток людського капіталу і культури відповідальності та ін.

В ході реалізації суспільного договору відбувається обмін певним набором результатів між державою та суспільством. Головна функція суспільного договору полягає в тому, щоб зробити відносини між державою та суспільством більш стабільними, а їхні результати – передбачуваними. Природа суспільного договору передбачає часто ідеалізовану модель відповідальних партнерських взаємин, яка однак в реальних динамічних обставинах належно не працює. Власне, якщо одна чи обидві сторони не є задоволені умовами суспільного договору або ж структурні чи рамкові умови угоди змінилися, то такий суспільний договір важливо переглянути, щоб уникнути напруги в системі «держава – суспільство».

Цифровізація по-новому формує відносини між державою та суспільством, зокрема: 1) змінюється зміст результатів цих відносин (нові права та обов'язки кожної зі сторін договору); 2) на ці зміни додатково впливають змінені форми взаємодії (нові форуми); 3) змінюються зацікавлені учасники, сфера застосування соціального договору (нові актори).

Щобільша кількість послуг, які уряди надають своїм громадянам, є цифровими або мають цифрові компоненти. Цифровізація змінює як форму встановлених державних послуг (наприклад, електронні форми замінюють паперові), так і створює нові товари та послуги. Таким чином, цифровізація продукує інноваційні

послуги та нові можливості, а також створює нові або трансформує наявні права та обов'язки у рамках існуючих соціальних договорів. Наприклад, в межах військового обов'язку прикладом цифровізації в Україні є застосунок «Резерв+», сервіси *eЧерги* у Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки.

Цифровізація покладає на державу обов'язок захищати права людини в онлайн-просторі [11] для забезпечення кібербезпеки, конфіденційності даних, визначення правила щодо цифрових товарів і послуг. Цей захист має включати як захист від зловживань окремих фізичних та юридичних осіб, так і від можливих зловживань з боку державних органів. Також держава має забезпечувати цифрову інфраструктуру, наприклад, реалізація програм фінансування підключення до інтернету шкіл, лікарень, сіл і под., розвиток порталів державних послуг, системи електронної ідентифікації та підпису, організація тренінгів з користування цифровими технологіями для окремих соціальних груп і т. ін. Державні інститути мають виявляти інтерес і реалізовувати його, щоб громадяни мали якнайбільше інформації про те, як проєктуються та впроваджуються цифрові технології, які нові інструменти (наприклад, краудфандинг) можна залучити, щоб уможливити цифровізацію певного процесу. Належна комунікація влади і громадян має перспективу вплинути на рівень інформованості, загалом на характер політичної культури громадян.

Громадяни у свою чергу мають визнавати регуляторні повноваження держави у цифровій сфері. Це може включати, наприклад: 1) надання державним органам права збирати та зберігати цифрові дані, зокрема для державного управління та надання електронних послуг; 2) прийняття факту можливих обмежень доступу до Інтернету або цифрових послуг з огляду на виняткові умови (надзвичайний стан, війна, масштабні кібератаки і под.); 3) використання обов'язкових електронних послуг, які громадянам, бізнесу та ін. рекомендовано використовувати або ж які навіть можуть бути *єдиним або основним способом* взаємодії з державою. Це пов'язано перспективами цифровізації державного управління, переходом до «безпаперової держави»; 4) внесок громадян у створення цифрових спільних благ: долучення до створення ресурсів у цифровому просторі, якими можуть безоплатно користуватись усі; створення пояснювальних відео про державні е-послуги і т. ін.; повідомлення

про фейки та маніпуляції в мережі. Загалом йдеться про те, що громадяни можуть бути не лише користувачами, а й співтворцями спільних цифрових благ, що зміцнює демократію, прозорість та інноваційність суспільства, а держава позитивно це сприймає і зацікавлена в цифрових ініціативах громадян.

Економія коштів та підвищення ефективності є основними причинами, чому держави переходять на цифрові способи управління. Товари та послуги можна обмінювати набагато швидше, дешевше та серед більшої кількості одержувачів, навіть там, де транспортне сполучення обмежене або ж де одержувачі менш мобільні. В умовах воєнного стану, як-от в Україні, та подальшого повоєнної відбудови прозорість у наданні державних послуг стає основою для довіри між громадянами та державою.

Зауважимо, що хоч цифрові технології швидко змінюються й дають нові можливості, але закони й офіційні правила часто не встигають за ними. Тому багато прав і обов'язків у цій сфері залишаються не прописаними прямо, а існують радше «за домовленістю» чи неформально. Однак, зауважимо, що така «неформальність» може бути лише тимчасовою й згодом отримати відповідне унормування.

Цифрова трансформація впливає на способи, канали взаємодії держави та суспільства; створюються нові форуми для обміну та прийняття рішень. Можна говорити про вплив цифровізації на ключові результати та баланс сил між державою та суспільством. Вкажемо на кілька найбільш очевидних.

1. Цифровізація трансформує ключову функцію держави щодо захисту громадян від внутрішніх та зовнішніх загроз. Цифровізація може посилити можливості держави захищати громадян від кримінальних дій (як-от системи відеоспостереження), зловживань владою (як-от технології блокчейн) або зовнішніх військових загроз (наприклад, атак дронів, цифровим війнам [12]). Наразі цифрові технології залишаються непередбачуваними, коли ми розглядаємо їх як учасників збройних конфліктів. Штучний інтелект, дрони, витік інформації, хакерські атаки, пропаганда та фейки стають частиною реалій війни. Нині війни мають ще й віртуальні фронти і як держава, так і окрема людина, громади, суспільство в цілому мають певні ролі в оцифрованій воєнній реальності.

Потрібно врахувати, що цифровізація може сприяти й зловживанню державною владою, працювати на захист інтересів еліти за рахунок прав і безпеки більшості населення, особливо якщо регулювання та захист даних є слабкими [8]. Особливо в неоавторитарних державах віртуальні простори контролюються, сек'юритизуються та схильні до офіційної пропаганди так само, як «реальні простори» контролюються цифровим спостереженням.

Попри широке використання інформаційно-комунікаційних технологій та соціальних мереж, громадяни часто не знають про свої цифрові права. Тут проблема рівня політико-правової культури кожного громадянина, яка формується не лише державою в ході соціалізації, а й персонально зусиллями кожного. Попри поширене очікування громадянами конфіденційності їх персональних даних, самі ж користувачі часто не дотримуються вимог щодо захисту даних (т. зв. «парадокс конфіденційності» [13]) і таким чином не вимагають цифрового захисту від держави. У цьому сенсі результати суспільного договору можуть змінюватися, навіть якщо громадяни не вимагають цих змін або активно не погоджуються на них [8].

2. Цифровізація трансформує ключову функцію держави щодо надання послуг. Вона може покращити надання державних послуг, починаючи від адміністративних процесів (електронні заяви, виставлення рахунків, моніторинг послуг, регулювання транскордонної електронної комерції [14] тощо) до освіти та охорони здоров'я (дистанційні консультації, онлайн-обмін інформацією та даними, а також їх зберігання) та до базових інфраструктурних послуг (транспорт та ін.). Цифрові форми взаємодії держави та суспільства можуть підтримувати більш ефективні, надійні, прозорі послуги.

Наразі не очевидним є те, як цифровізація вплине на можливості держави щодо забезпечення економічної безпеки з огляду на вплив на ринок праці і рівень безробіття. Потрібні окремі дослідження та моніторинг, щоб зрозуміти зміни на ринку праці. Очевидно, що зникне або трансформується низка професій, які можна автоматизувати, а натомість зросте зайнятість у секторах інформаційних технологій, цифрової комерції, оборони, FinTech, інтелектуального виробництва і т. ін.

3. Цифрова взаємодія держави та суспільства змінює форми та зміст участі. Тепер вона щораз частіше пов'язана з новими

можливостями, створеними завдяки наданню цифрових послуг (під керівництвом держави, приватного сектора або громадян). Електронна участь може бути як державною (наприклад, через інформаційно-консультаційні платформи), так і громадянською. Цифрові інструменти, керовані громадянами, можуть розширити обмін інформацією та даними, а отже потрібен моніторинг прозорості та підзвітності. Технічні інновації, що сприяють цим змінам, включають обмін миттєвими повідомленнями, голосові дзвінки, відео-чати та обмін файлами між користувачами, медіа, створені споживачами, або онлайн-платформи для класифікації, оцінювання та огляди.

Технологічний прогрес (обчислення великих даних, технологія блокчейну та ін.) здатен істотно покращити доступ до інформації для багатьох учасників і тим самим створює вимогу більшої прозорості. Це створює нові простори для активності в суспільно-політичному житті, але державні та недержавні актори мають володіти відповідними знаннями та уміннями, щоб скористатися з технологічного прогресу.

Однак, якщо цифрові форми взаємодії належно не регулюються, вони також можуть обмежувати участь певними «цифровими бульбашками». Це простори часто дуже поляризованих дебатів у закритих онлайн-спільнотах, схильних до дезінформації чи фейкових новин, оскільки вони покладаються на соціальні мережі та їхні попередньо запрограмовані алгоритми. Згуртованість спільнот може постраждати, оскільки цифровізація зменшує особисту взаємодію людей. Алгоритми, боти, Інтернет речей та штучний інтелект замінюють взаємодію громадян, ускладнюють розрізнення достовірної та спотвореної інформації, що може призвести до політичного розчарування [15], посилити тенденцію до фрагментованих цифрових просторів [16].

Оскільки цифровізація змінює форми взаємодії у сфері захисту, забезпечення та участі, нові форуми, що виникають у результаті, можуть формуватися та використовуватися по-різному державою, суспільствами та приватним сектором. Це має наслідки для балансу сил між державою та суспільством. Держави частково формують цю взаємодію за допомогою законів та нормативних актів, але автоматизовані процеси, такі як збір даних та штучний інтелект, дедалі більше впливають на політику урядів та обмежують її обсяг,

а також прозорість та підзвітність прийняття рішень [8; 10; 17]. Таким чином, покращать ці зміни у формах взаємодії захист, забезпечення та участь, або ж обмежать їх, значною мірою залежить від готовності урядів надати громадянам право голосу щодо того, як формувати ці зміни.

Висновки. За результатами дослідження ми дійшли висновків, що цифрова трансформація має прямий вплив на перегляд суспільного договору в сучасних демократичних державах, бо змінює способи взаємодії між державою та громадянами. Цифровізація трансформує державу: з апарату контролю вона перетворюється на сервісну платформу. Якщо держава є демократичною, то під впливом цифровізації влада втрачає ієрархічний характер і стає мережевою моделлю, де громадяни можуть впливати на державні рішення у режимі реального часу. Розширюється участь громадян завдяки е-демократії. Громадяни вже не просто делегують владу, а стають постійними учасниками управлінського процесу. Суспільний договір у такому випадку вимагає перегляду механізмів легітимності й відповідальності.

По-новому формулюється питання довіри та відповідальності, зростає роль цифрової етики, потрібен механізм балансування між цифровими свободами та безпекою. Відтак і суспільний договір має переглядатися в частині прав і свобод у цифровому середовищі. Процеси цифрової трансформації неминуче створюють нову сферу суспільного життя – цифровий простір, в якому виникають нові права та обов’язки. Відповідно, суспільний договір має бути оновлений, щоб ці права були закріплені, гарантовані.

Отже, цифрова трансформація стимулює перегляд суспільного договору, бо змінює саму суть взаємин між громадянином і державою. Вона створює нові права, обов’язки, відповідальність тощо, які мають бути закріплені на політичному, правовому та етичному рівнях.

1. Gradillas M., Thomas L. Distinguishing digitization and digitalization: A systematic review and conceptual framework. *Journal of Product Innovation Management*. 2023. № 42 (1). P. 112-143. DOI: <https://doi.org/10.1111/jpim.12690>. 2. Zintl T., Houdret A. Moving towards smarter social contracts? Digital transformation as a driver of change in state – society relations in the MENA region. *Mediterranean Politics*. 2024. P. 1-24. DOI: 10.1080/13629395.2024.2379737. 3. Bante J., Helmig F., Prasad L. et al.

E-government and democracy in Botswana. Observational and experimental evidence on the effects of e-government usage on political attitudes. Discussion paper 16. German Development Institute/Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, 2021. 4. Suhardi S., Sofia A., Andriyanto A. Evaluating e-government and good governance correlation. *Journal of ICT Research and Applications*. 2015. № 9 (3). P. 236-262. DOI: 10.5614/itbj.ict.res.appl.2015.9.3.3. 5. Teo T. S. H., Srivastava S. C., Jiang L. Trust and electronic government success: An empirical study. *Journal of Management Information Systems*. 2008. № 25 (3). P. 99-132. <https://doi.org/10.2753/MIS0742-1222250303>. 6. Khoma N., Nikolaieva M. Digital Authoritarianism: Concept, Features, Threats. *Modern Historical and Political Issues*. 2022. № 46. C. 159-166. DOI: 10.31861/mhpi2022.46.159-166. 7. Schlumberger O., Edel M., Maati A., Saglam K. How authoritarianism transforms: A framework for the study of digital dictatorship. *Government and Opposition*. 2024. № 59. P. 761-783. DOI: 10.1017/gov.2023.20. 8. Zintl T., Houdret A. Moving towards smarter social contracts? Digital transformation as a driver of change in state – society relations in the MENA region. *Mediterranean Politics*. 2024. P. 1-24. DOI: 10.1080/13629395.2024.2379737. 9. Loewe M., El-Haddad A., Furness M., Houdret A., Zintl T. Drivers of change in social contracts: Building a conceptual framework. *Mediterranean Politics*. 2024. P. 1-27. DOI: 10.1080/13629395.2024.2379733. 10. Ibid. 11. Digital rights in closing civic space: Lessons from Ten African countries / T. Roberts (Ed). Brighton: Institute of Development Studies, 2021. 12. Digital Warfare: Media and Technologies in the Russo-Ukrainian War / N. Zasanska, N. Ivanenko (Eds.). London: Transcript Publishing, 2025. 366 p. 13. Kokolakis S. Privacy Attitudes and Privacy Behaviour: A Review of Current Research on the Privacy Paradox Phenomenon. *Computers & Security*. 2017. № 64. P. 122-134. DOI: 10.1016/j.cose.2015.07.002. 14. De Melo J., Solleder J. Structural transformation in MENA and SSA: The role of digitalization. *ERF working paper 1547*. Giza: The Economic Research Forum, 2022. 15. Maati A., Edel M., Saglam K., Schlumberger O., Sirikupt C. Information, Doubt, and Democracy: How Digitization Spurs Democratic Decay. *Democratization*, 2023. № 31 (5). P. 922-942. DOI: 10.1080/13510347.2023.2234831. 16. Türcke C. Digitale Gefolgschaft. Auf dem Weg in eine neue Stammesgesellschaft. München: CH Beck, 2019. 17. Pasquale F. The black box society. The secret algorithms that control money and information. Harvard University Press, 2015. 311 p.

Khoma Nataliia. Digital transformation and renewal of the social contract: analysis of mutual influence

The impact of digitalisation on the relationship between the state and society has been studied. Digitalisation is the driving force behind rethinking the social contract, which is based on the idea of a partnership between the state and its citizens in a democratic regime. It has been established that: Firstly, digitalisation has the potential to be an important tool for rethinking the social contract.

Secondly, changes in the relationship between the state and its citizens require modern digital solutions to ensure transparency, speed of interaction, and speed of decision-making. The study concluded that digital transformation directly impacts the renewal of the social contract in modern democratic states by altering the manner in which the state and its citizens interact. Digitalisation transforms the state from a control apparatus into a service platform. In a democratic state, digitalisation causes the government to lose its hierarchical nature and adopt a network model, enabling citizens to influence government decisions in real time. Citizen participation is expanding thanks to e-democracy. Citizens are no longer merely delegating power; they are also becoming permanent participants in the management process. In this case, the social contract requires a review of legitimacy and accountability mechanisms. The author also observed that issues of trust and accountability are currently being reformulated and that digital ethics are becoming increasingly important. Therefore, a mechanism is needed to balance digital freedoms and security. Consequently, the social contract must be revised to encompass rights and freedoms within the digital realm. Digital transformation processes have been shown to create a new sphere — the digital space — in which new rights and obligations arise. Accordingly, the social contract must be updated to enshrine and guarantee these rights.

Key words: digitalization, digital transformation, social contract, e-government, political regime, democratization.